

Stagnálás, romlás vagy olvasásfejlesztés?

Helyzetkép és támadási pontok

A címben jelzett kérdés nyilvánvalóan nem költői, sokkal inkább a napi gyakorlat, a tapasztalatok és a szigorúan megtervezett vizsgálatok eredményei nyomán fogalmazódik ilyen élesen. A dilemmát, az olvasási szokások változásait illetően mind a felnőttek (Könyvtári Figyelő 1997. 3. szám), mind a 10–14 évesek szintjén (Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 1999. május) már korábbi, bőségesen adatszolgált írásainkban magunk is jeleztük. Minden ismétlést kerülendő, most csupán két „külső szemlélő” megállapításait szeretnénk néhány mondattal felidézni.

Ahogy azt az Új Pedagógiai Szemle 2000. július–augusztusi számában Vári Péter és munkatársai részletesen ismertetik, az Országos Közoktatási Intézet 1986 óta két évente rendszeres, úgynevezett Monitor vizsgálatokat végez a 9–18 éves korosztály tanulási eredményeiről. Csak az olvasásértés kérdésénél maradván, két megállapítás válik egyértelművé adataik áttekintése nyomán.

Az 1986 és 1995 közötti években a teljesítmények egyértelmű romlását regisztrálták, majd a legutóbbi (1995–99) időszakban a stagnálás vált jellemzővé.

Fontos viszont tudatosítanunk, hogy az országos átlag változatlanúságához a teljesítmények településtípushoz kötődő, növekvő szóródása társult. Vagyis a már korábban is legjobban olvasó fővárosiak eredményei javultak, míg a községekben élő gyerekek szövegértése tovább romlott. A skála két végpontja távolodott egymástól, másként szólva a társadalmi, kulturális különbségek ezen a szinten is növekednek.

Hasonlóan súlyos figyelmeztetésként értelmezhetők a Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai („Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén”. KSH, Bp. 2000.), melyek szerint ez a korábban vezető szerepű otthoni foglalatosság, a kultúráközvetítésnek ez a hagyományos formája egyre hátrébb szorul a szabadidős tevékenységek rangsorában. „A férfiak körében az olvasásra fordított idő a kétharmadára, a nőknél kevesebb, mint háromnegyedére csökkent.” (55. p.) A fiatalabb korosztályok esetében még drámaibb a visszaesés. A 15–19 éves fiúknál 39 percről 13-ra, a lányoknál pedig 37-ről 17 percre zsugorodott átlagosan a naponta olvasásra szánt percek száma. Természetesen az átlag számok itt is sok részletet eltakarnak (az iskolázottabb rétegek jobban ragaszkodnak az olvasáshoz, s a folyóiratok iránti keresettség esett vissza leginkább). A részletek iránt érdeklődők a jelzett kiadványt haszonnal forgathatják.

S a helyzetkép utolsó elemeként csupán megemlítjük Andor Mihály kiváló szociológus kollégánk jó egy éve megjelent írását: „A könyv mint a kulturális tőke mutatója”, az Iskolakultúra 1999. évi novemberi számában. Az empirikus vizsgálatot ismertető tanulmány táblázatai nyomán egyértelmű összefüggések mutat-

hatók ki a könyvtulajdon, a családi könyvtárak nagysága és a továbbtanulási esélyek között. Vagyis egyre szélesebbre tárulnak a közép- és felsőoktatás kapui (ma már az érintett korosztály 34 százaléka jár főiskolára vagy egyetemre), az alapozáshoz feltétlenül szükséges olvasás pedig mind hátrébb szorul! Lehet-e ennek más következménye, mint a minőség romlása? Mind többen szereznek érettségi bizonyítványt, főiskolai, egyetemi diplomát s közben kevesebbet, rosszabb technikával, igénytelenebb összetételben olvasnak.

Az alcímben jelzett „támadási pontok” szókapcsolattal egyszerre szerettük volna az okok és a beavatkozási lehetőségek, a változtatási esélyek sorát összefoglalóan megjelölni. Mindennek kezdete a család. Az ott látott viselkedési formák, magatartásminták, a megjelenített normák gazdagítják, formálják a leendő felnőtt személyiségét. Csaknem hasonló ereje van ma már a mozgóképnek, a televíziós csatornákon sugárzott tömegkultúrának. Az átlag gyerek napi több mint 3 órát ül a tv előtt, és mit lát? Hány meg hány pohár italt, hivalkodó fogyasztást, fényűzést, gazdagságot, lovaglást, intrikát, lövöldözést, autós üldözést, verekedést, becstelenséget, kábítószeres ügyletet és persze szerelmet minden változatban! A töprengő, elmélyült dialógust, érvelő, meggyőző beszélgetést, netán szellemi vagy tárgyi utalást az írott szó világára aligha!

Pedig jól tudjuk, hogy a képernyő olvastat is, különösen akkor, ha egyértelmű jelzést kap a néző: adott mű adaptációja következik. Mikor készült utoljára gyerek vagy ifjúsági tv-játék klasszikus vagy kortárs szerző könyvéből a magyar közszolgálati csatornák bármelyikén? Hová lettek a versek vagy a „Nyitott könyv” típusú műsorok? A hírek szerint az utolsó végvárként számon tartott Duna Tv ilyenfajta programjai is veszélyben vannak.

Az iskola kihagyhatatlan a felsorolásból, s erről még bővebben is szólunk. Hasonlóképpen csak említést tehetünk a pedagógusképzés és továbbképzés szellemének, tartalmának szükségszerű változásairól.

Végül pedig a sok-sok vizsgálati adat nyomán, évtizedek óta refrénszerűen visszatérő motívum: a könyvtárak és könyvtárosok szolgáltató képességének szerepe. Ott tudnak jól olvasni a gyerekek, ahol a könyvek hozzáférhetőek, ahol karnyújtásnyira vannak. Vagyis ha a romlás, a stagnálás tendenciáján változtatni szeretnénk, akkor a fentiek mellett a könyvtárak egyértelmű fejlesztése is kikerülhetetlen feladat! Csak a növekvő kínálat adhat esélyt az olvasói, könyvtárhasználati szokások jelentős mértékű és kedvező irányú elmozdulására.

Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás

A fenti címmel 2000. november végén egy 140 oldalas könyvecske kéziratát adhattuk nyomdába (a 2001. tavaszi megjelenés reményében), melyben egy három éven át, az ország 6 településének 8 iskolájában vezetett kísérletünk céljairól, módszereiről és eredményeiről írunk. (Ez a beszámolóknak kissé a könyv beharangozásaként is tekinthető.) A kísérlet 1997 szeptemberétől 2000 júniusáig tartott, s tudatosan jórészt kisvárosi (Gödöllő, Hatvan, Tiszafüred, Vásárosnamény) és községi (Ebes) helyszíneket választottunk, hogy a javításnak, illetve a romló tendenciák megállításának esélyeit nehezebb terepeken bizonyíthassuk. Céljainkról, az alkalmazott módszerekről és a kísérleti iskolák jellemzőiről korábban már rész-

letesen szóltunk (Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 1998. március, illetve Olvasás-fejlesztés iskolában és könyvtárban, szerk. Nagy A. Sárospatak, Városi Könyvtár 1999.). Ezért itt most szinte csak hívószavakat, rövid mondatokat vetünk papírra az előzmények felvillantásához, s inkább az eredményekről szólnak majd kissé bővebben.

A könyvtárosokkal, pedagógusokkal közösen végzett munka központi gondolata „a szófogadó, engedelmeskedő alattvalók helyett önállóan ítélni, gondolkodni, érvelni tudó állampolgárok” nevelése volt. Véleményünk szerint célunkat első rendben az olvasási, információszerzési technikák fejlesztésén (kézikönyvhasználat, jegyzetelés, lényegkiemelés stb.), tankönyvön kívüli, idegen szövegek rendszeres olvastatásán, majd előadói, fogalmazási és vitakészségük csiszolásán keresztül értük el, ahogyan ezt egyébként könyvünk alcímében jeleztük: szócikk-másolástól a paródiaírásig. Másodsorban pedig „az ellentmondásmentes közlések betanulása helyett ellentmondó források mérlegelő értékelése” alapelv rendszeres, gyakorlati megvalósítása révén.

Módszereink négy gondolati pilléren nyugodtak:

- a) Szövetségesünk a család, azaz a szülők megértő, támogató attitűdjét tudatosan ki kellett alakítanunk a szándékosan ilyen céllal szervezett szülői értekezletek alkalmával.
- b) Csak a tanterv egészét átfogó akcióorozat lehetett eredményes, az olvasásfejlesztés nem kizárólag az anyanyelvet oktatók feladata, tehát tudatosan több tantárgyban szerveztük meg a „beavatkozások” sorozatát.
- c) Rendszeres egyéni és csoportos feladatokat adtunk, melyeket kizárólag könyvtári közegben kellett megoldani idegen szövegek olvasásával, tankönyvön kívüli információforrások használatával.
- d) Élmény- és vitaközpontú tanítás, ahol az eredeti, egyéni kérdés, vélemény és a komoly könyvtári kutatómunka eredménye egyaránt ütközhet a tankönyvi szöveggel vagy a pedagógusi vázlattal, tudással, véleménnyel. Sok esetben ezeket a véleményeltéréseket, vitákat a könyvtáros, a pedagógus gondosan előre megtervezte a feladatok kiosztásakor, időnként pedig spontán módon alakultak, szerveződtek.

Végül a részletes bizonyítékok, táblázatok bemutatása nélkül szemelgessünk a harmadik év végén elvégzett ellenőrző vizsgálatok értelmezése nyomán kimutatható eredmények között! Nem volt kétséges, hogy a három éven át tartó tréning magyarból és matematikából, történelemből és fizikából, földrajzból és énekből, technikából és rajzból a kísérleti osztályokban egy választékosabb, igényesebb olvasmányszerkezetet eredményezett, akár az utolsó, akár a kedvenc olvasmányokat vizsgáltuk. Nem volt már ilyen természetes az olvasási motívumok átrendeződése: a hagyományos módszerekkel oktatott csoportok az olvasás legfontosabb mozgató erejét a kötelező kulcsszóval, míg a kísérleti osztály diákjai az érdekesség, az örömforrás, a tudásvágy, a tanulságos fogalmakkal adták meg.

A legdrámaibb figyelmeztetést talán a vásárosnaményi nyolcadik osztályosok, valamint az ebesi hetedikesek olvasásértési tesztjeinek értékelésekor kaptuk. Az 1997 őszén felvett szövegértési próbákat, melyeket Horváth Zsuzsa, az Országos Közoktatási Intézet főmunkatársa állított össze (köszönet érte!), 2000 tavaszán értelemszerűen megismételtük mind a kísérleti, mind a kontroll osztályokban. Vá-

rakozásunk ellenére nem egy gyorsabb és valamivel lassabb fejlődést kellett regisztrálnunk, hanem a javulás, a fejlődés csak a kísérleti csoportokban volt kimutatható. Vagyis az országos összképpel megegyezően arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy a három évi felső tagozatos tanulás önmagában ma már nem garantálja a magasabb szintű szövegértést, a tényleges olvasásfejlesztést! Ez csakis a tantestület egészének célzott erőfeszítéseként, a tantervet átfogó, a természettudományos tantárgyakat tudatosan tartalmazó program megvalósulásaként következhet, következett be.

(Itt nyomatékkaal emlékeztetünk a bevezetőben idézett országos vizsgálati eredményekre, miszerint a kisvárosokban élő gyerekek szövegértési szintje stagnál, a községi iskolák diákjainak ilyen jellegű teljesítménye pedig folyamatosan romló tendenciát mutat.)

Eredményeink egyértelmű jelzéseként szolgálnak: a radikálisan megváltozott körülmények között (zavarba ejtő médiakínálat, a kommersz tömegkultúra térhódítása, a felnőtt–gyerek kapcsolatok lazulása, a nagycsaládok szétesése, a nagyszülők elválasztása az unokáktól stb.) nem lehet csupán hagyományos módon tanítani, ha versenyképes, a külső és belső „sárkányokkal” sikeresen megküzdő munkaerőt, magabiztosan továbbtanuló, felelősen dönteni tudó állampolgárokat szeretnénk tömegesen kibocsátani általános és középiskoláinkból.

Bizonyítékaink szerint a nyomtatott szó, a könyv, a folyóirat, a könyvtári eszközök összességének fokozott használata nem csupán a kulturális tőke mutatójaként szolgál (lásd Andor Mihály hivatkozott cikkét, illetve Pierre Bourdieu eredeti gondolatát a kulturális tőke természetéről és a Fukuyama által használt társadalmi tőke fogalmát!), hanem egyúttal ennek létrehozójaként, felhatalmazójaként is funkcionált terepvizsgálatunkban. Hiszen a kísérleti csoportok motivációs bázisa nemcsak az olvasással kapcsolatos attitűdök síkján változott, de a távlati célokat, a jövőképeket is jelentős mértékben módosította. Három év elteltével a kontrollosztályokban sokkal anyagiasabb, haszonelvűbb, földhözragadtabb kívánságokkal (kocsi, pénz, lakás stb.) lepték meg a képzeletbeli „jó tündért”, írták le „egy napjukat tíz év múlva”, a kísérleti osztályok tanulói viszont egy humanisztikusabb értékrendet sejtető válaszköteggel (emberi kapcsolatok, játék, tanulás a gyerekekkel, boldogság, béke, szeretem a munkámat stb.) lepték meg a kitöltött kérdőíveket kíváncsian böngésző felnőtteket.

Kiemelkedő eredményeink között tartjuk számon a pedagógusok beszámolóinak zárómondatait, végszavait is, miszerint „már nem tudok a régi módon tanítani, közben magam is megváltoztam, ki kellett lépnem a megszokott rutinból, számomra nem ért véget a kísérlet, 10 évet fiatalodtam, megváltozott a gyerekekhez fűződő viszonyom stb.”.

Szükség van tehát okos cikkekre, könyvekre, vitára, konferenciákra, de talán az ilyesfajta terepvizsgálatok, éveken át tartó együttműködések is hagynak némi nyomot a résztvevő könyvtárosi és pedagógusi csoport szellemén, gyakorlati munkáján.

Végszóként – ugyan még mindig azonos irány felé tartva – váltsunk nézőpontot!

Terepvizsgálatunk eredményei mellett fontosnak tartjuk tudatni mindazokkal, akik könyvtárostanárként, pedagógusként, könyvtárosként gyerekekkel, fiatalok-

kal dolgoznak, hogy a Magyar Olvasástársaságnak sok éves munka eredményeként sikerült termékeny kapcsolatot létesítenie a Nemzetközi Olvasástársaság intellektuális kapacitása (az Egyesült Államokból érkező egyetemi tanárok által vezetett kiképző csoportok) és a Soros Alapítvány anyagi és erkölcsi támogatása között, s ennek eredményeként 2000 júniusában az ország hét pedagógusképző intézménye számára 60 órás akkreditált, továbbképző tanfolyam alapítására, majd indítására kaptunk engedélyt. „Olvasással és írással a kritikus gondolkodásért” címmel megszületett a tanfolyam több mint 60 féle módszert, technikát, eljárást tartalmazó gyűjteményének magyar nyelvű kézírata (szerkesztette: Bocskai Veronika), melyen a kiadás előtti utolsó igazításokat végzik.

Vagyis a Nemzeti Alaptanterv és a kerettantervek által megfogalmazott célok megvalósításához immár sokféle úton el lehet jutni az egyéni kutakodás, az eredeti gondolkodás, a terepvizsgálatokban és/vagy a szervezett továbbképzésekben való részvétellel egyaránt. A téma iránt bővebben érdeklődők figyelmét hadd hívjuk fel a hét pedagógusképző intézmény és az ottani felclősök neveinek felsorolásával, illetve a 2001. április 6–7-én Kaposvárott rendezendő „Mit ér az ember, ha olvasó?” című konferenciánkra (lásd részletesebben a 19. oldalon!), melynek egyik szekcióülése kifejezetten ezzel a témával foglalkozik.

A továbbképzési helyszínek:

Budapest, ELTE Tanítóképző Főiskola – Tóth Beatrix

Budapest, ELTE Tanárképző Főiskola – Suhajda Edit

Debrecen, Kölcsey F. Ref. Tanítóképző Főiskola – Dr. Baloghné dr. Zsoldos Julianna

Eger, Eszterházy K. Tanárképző Főiskola – Magyar István

Győr, Apáczai Csere J. Tanítóképző Főiskola – Dr. Varga J. Erika

Pécs, PTE Tanárképző Intézet – Bárdossy Ildikó

Szeged, Szegedi Egyetem – Dr. Páger Margit

Legyen világos a szereposztás! Az egykori KMK egykori Olvasáskutatási osztálya és a Magyar Olvasástársaság csupán ötletadó, kezdeményező, szervező szerepet vállalt a jelzett továbbképzés megtervezéséhez, beindításához, a tanfolyamokat azonban már az intézmények önállóan végzik a 2000–2001-es tanévtől kezdődően. A fentiekben vázlatosan ismertetett, az 1997–2000 közötti 3 évben lebonyolított kísérlet viszont ugyancsak a Soros Alapítvány támogatásával, de kizárólag osztályunk munkájaként, illetve a szövetségesül megnyert csaknem 50 pedagógus és könyvtáros segítségével valósult meg. Jókedvű, szövetségesi együttgondolkodásukat, fáradozásukat, ötleteiket, kritikájukat, nyugtalanító kérdéseiket ezúton is hálásan köszönöm.

Az elmondottak egyúttal jól példázzák az évtizedek óta vallott és művelt kutatómunkánk summáját: nem egyszerűen megismételt „pillanatfelvételeket” készítünk az olvasás, a könyvtárhasználat éppen esedékes jellemzőiről, hanem a gyakorlatban felmerült tapasztalatok, dilemmák, újszerű változások, beavatkozások eredményeit a képzés és továbbképzés (cikkek, előadások, könyvek) csatornáin keresztül közzé tesszük össze az elméleti megfontolásokkal, mégpedig a mindenkori gyakorlat jobbítása érdekében.

Nagy Attila